

סוגיא ו': חיוב/פטור כסות לילה מציצית

א. מחלוקת חכמים ורבי שמעון

מסקנת הגמרא במנחות (מ, ב) היא שבגד פשתן נפטר על ידי חכמים ממצות ציצית או לפחות ממצות התכלת, משום החשש לאיסור כלאים בכסות לילה.
רש"י מבאר:

'שמא יתכסה בו בלילה דפטור מציצית, שנאמר: 'וראיתם אותו וזכרתם' - פרט לכסות לילה, ונמצא נהנה מכלאים שלא בשעת מצוה.'
מקור הדברים נמצא בהמשך הגמרא בדף מג ע"א בבריתא:
'ת"ר: הכל חייבין בציצית, כהנים לויים וישראלים גרים נשים ועבדים. ר"ש פוטר בנשים מפני שמצות עשה שהזמן גרמא הוא, וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות.'

הגמרא מבארת את טעמו של רבי שמעון:

'דתניא: 'וראיתם אותו' - פרט לכסות לילה. אתה אומר פרט לכסות לילה, או אינו אלא פרט לכסות סומא?

כשהוא אומר: 'אשר תכסה בה', הרי כסות סומא אמור.

הא מה אני מקיים 'וראיתם אותו'? פרט לכסות לילה... מרבה אני כסות סומא שישנה בראיה אצל אחרים ומוציא אני כסות לילה שאינה בראיה אצל אחרים.'

בפתיחת הלכות ציצית (יא, א) מביא הרי"ף את הבריתא, וכותב: 'וקי"ל כר"ש'.
אף בתוס' בדף מ ע"ב בד"ה 'משום כסות לילה', מובאים דברי ר"ת, שההלכה היא כר"ש.

ראייתו של ר"ת היא מן הגמרא בשבת כה ע"ב, המציגה מחלוקת בין רבי יהודה בר עילאי שחייב סדין בציצית, לתלמידיו שהיו מחביאין ממנו כנפי כסותן, שלא היה בה ציצית. ומבארת שם הגמרא את סברת התלמידים, שהיא לאסור סדין בציצית 'משום כסות לילה'.

לפי"ז אפשר לומר שחכמים הנזכרים בברייתא במג ע"א הם בעצם רבי יהודה. אמנם, בד"כ הלכה כרבי יהודה כנגד רבי שמעון, אך כאן ראינו שהאמוראים בפירוש פסקו שלא כרבי יהודה, ופטרו סדין מציצית - 'שרא רבי זירא לסדיניה'. אף בשבת (כו, ב), בברכות (יג, א - יד, ב) ובזבחים (יה, ב) סתמה הגמרא כרבי שמעון לרבות מ'אשר תכסה בה' כסות סומא, ושלילה אינו זמן ציצית.

ב. פטור הכסות או פטור הזמן

מלשונו של רש"י במנחות נראה שהפטור הוא פטור הזמן. אותו כסות שחייב בציצית ביום, פטור מן הציצית בלילה³⁷ ולכן יש בו איסור כלאים,³⁸ אם הבגד של פשתן כאשר הציציות הן של צמר. כך כתב גם הרמב"ם בפ"ג ה"ז. והוסיף בה"ח וכתב שאע"פ שמותר ללבוש בגד עם ציצית בלילה ואין בכך איסור 'בל תוסיף', אין לברך עליה אלא ביום.

לעומת זאת, ר"ת (מ, בד"ה 'משום כסות לילה') טוען שכסות יום חייבת בציצית אפילו בלילה, ורבי שמעון בא לומר רק שכסות לילה פטורה מציצית אפילו ביום. המקור הפשוט לקביעה הלכתית זו נראה שהוא על בסיס לשון הגמרא שדברה על 'כסות לילה' ולא על 'ציצית בלילה'.

בהמשך דף מ ע"ב בתוס' ד"ה 'תכלת' ר"ת מדייק מלשון מימרא דשמואל: 'תכלת אין בה משום כלאים ואפילו בטלית פטורה', שישנם שני חידושים בדברי שמואל. החידוש הראשון הוא בעצם הדין שתכלת אין בו משום כלאים, שבא ללמד שאין איסור כלאים בציצית גם בלילה שאינו זמן המצוה, וגם כאשר לובשת אותה אשה שאינה מצווה. (את החידוש השני של הפטור מכלאיים, הגמרא מחפשת בתחילה בטלית שאין בה שיעור, ולבסוף רנב"י מעמיד במטיל למוטלת.)

מדברי התוס' נראה בפשטות שאין דברי ר"ת הללו עולים בקנה אחד עם דבריו הקודמים, שכן לפי דבריו הקודמים, ודאי שלא צריך להיות איסור כלאים בכסות יום בלילה, משום שהלילה הוא כן זמן המצוה, שהרי היא חייבת בציצית גם אז. הרא"ש בסי' א כתב שלמעשה ישנן שתי אפשרויות בהסבר הבנת ר"ת במימרא זו:

א. כפי שאמר ר"ת בתוד"ה 'משום כסות לילה' - יש מצות ציצית בכסות יום אפילו בלילה, ולכן אין בכסות זו איסור כלאים לעולם.

ב. הפטור של ציצית מכלאיים נאמר אפילו בלילה, אעפ"י שהלילה אינו זמן חיוב המצוה - כך יותר משמע מלשון ר"ת כאן, אלא שזה סותר את דברי התוס' הקודם. הרא"ש מכריע בין האפשרויות מדעת עצמו:

'ונראה לי כשינויא קמא, דכי היכי דכסות לילה פטור אפילו ביום, הכי נמי כסות יום חייב אפילו בלילה'.

הרא"ש מעדיף את הסימטריה בין דין כסות יום לדין כסות לילה. כאמור, כך כתוב בפירוש בשם ר"ת בתוס' ד"ה 'משום כסות לילה'.

גם בשטמ"ק מביא את שיטת ר"ת וכותב שלדבריו 'כסות המיוחד ליום אי לביש ליה בלילה נמי מברך עליו'. וכתב שכן היה מנהג הריב"א (ברא"ש מובא כן על הריצב"א). אולם, הר"ש ב"ר שמשון לא רצה לברך על ציצית בלילה שאינו זמן ציצית, ולכן היה לוקח בסליחות טלית שאולה להתעטף בו כדי שלא יצטרך לברך עליו (והוא מנהג אשכנז שנידון ע"י הרא"ש בסוגיית טלית שאולה, להלן סוגיא ט"ו).

³⁷ אמנם, בשבת כה ע"ב לא פירש רש"י כן אלא כשיטת ר"ת והרא"ש, והעיר על כך בביאור הגר"א בסי' יח.

³⁸ בספר 'ערוך השלחן' מנסה לדייק מלשון הרמב"ם (וכ"ה לשון רש"י) שאין האיסור בהמשך הלבישה של הציצית בלילה, שזה דבר שלא מסתבר, דלא ניתנה תורה למלאכי השרת, אלא אם מתכסה מחדש בציצית בלילה.

פסק השו"ע ורמ"א

כתב ב"י (סי' יח): 'ולענין הלכה נקטינן כהרמב"ם דרב מובהק הוא, וכש"כ דרש"י ס"ל כותיה, ועוד דספק ברכות להקל'.

הדרכי משה מעיר, שאם פוסקים כרמב"ם, הרי מברכים ביום גם על כסות המיוחדת ללילה, וזה לא מתאים להכרעה להקל בספק ברכות.

אם צודק הד"מ שהב"י רצה להכריע לברך אף על כסות לילה ביום, צ"ל שהשתמש בעקרון של סב"ל רק כנגד הריצב"א שנהג לברך על כסות יום גם בלילה, כמובא ברא"ש.

הרמ"א עצמו חולק על הב"י וכותב שצריך לנהוג בכל המצבים כספק דאו' לחומרא לענין החיוב להטיל ציצית, וסב"ל לענין הברכה. לכן אין לברך אלא ביום על כסות המיוחדת ליום.

בשו"ע (יח, א) הביא את שתי הדיעות כל אחת בשם אומרה. אם נדמה זאת ליש אומרים ויש אומרים, מקובל שההכרעה צריכה להיות כ"א בתרא, ולפי"ז מכריע כרא"ש.³⁹ אולם יש סברא לומר שיש לפרש את הכרעתו עפ"י דבריו בב"י. אולם, רוב הפוסקים הספרדים כתבו שיש לנהוג למעשה כפסק הרמ"א - סב"ל.

אם נלך אחר דבריו בב"י יצא שלדעת השו"ע אין ענין ללבוש ציצית בלילה, אך גם אין בעיה עם זה. לכן אין בעיה לחזן להתעטף בטלית, ואין בעיה ללבוש ציצית לאחר ספורט או מקלחת. לעומת זאת, לדעת הרמ"א דוקא בגלל שיש ענין בלבישת ציצית גם בלילה, צריך עיון אם ראוי להיכנס לספק לענין הברכה. ממנהג אשכנז בזמן אמירת סליחות המוזכר ברא"ש, אנו רואים שהיו משתדלים להימנע מכניסה לספק ברכות.

רבים מן הפוסקים הספרדים כתבו שיש להימנע מלבישת ציצית בלילה⁴⁰ וניסו להביא מקורות לדין זה מן המנהגים המוזכרים בשם האר"י, אך קשה להכריע אם יסודם הוא הלכתי או קבלי.⁴¹

ג. הגדרת ציצית כמצות עשה שהזמן גרמא

השאלה הנשאלת לשיטת ר"ת היא: מדוע נחשבת הציצית מצות עשה שהזמן גרמא לדעת רבי שמעון, כאשר בעצם אין חיובה תלוי בזמן עצמו, אלא בהגדרת הכסות?

בתוס' מובא שר"ת מיישב: 'מ"מ מקרי שפיר זמן גרמא שהיום גורם לחייב המלבוש'.

ברא"ש מובאים שני יישובים לשאלה זו:

³⁹ כן העיר על דבריו בספר 'שלחן גבוה', וכתב לדחות דבריו בב"י שהכריע כרמב"ם ורש"י, משום שרבים הם החולקים עליהם.

⁴⁰ ע"י בנושאי הכלים לשו"ע אוצרות ספרד בהוצאת 'אור ודרך', סי' יח.

⁴¹ בברכ"י כתב בשם תשובת רי"ד סי' ד', שיש להשוות ציצית לתפילין, שנאמר בהם בפרק הקודם (מנחות לו, א) 'כל המניח תפילין אחר שקיעת החמה עובר בעשה'. וציין לר"י גיקטיליא שאסר להתעטף בציצית אחר השקיעה, והמהר"ח"ו בספר הכוונות כתב שהאר"י היה מקפיד להסיר את הטלית מיד בשקיעה. אולם, אם נקבל את דברי הרי"ד יהיה אסור ללבוש גם טלית קטן, ואילו דברי המקובלים, לכאורה, לא נאמרו אלא ביחס להתעטפות בטלית גדול.

'אפ"ה חשיב שפיר מ"ע שהזמן גרמא, כיוון דכסות לילה פטור. ועוד דטלית של יום נמי, אם נפסק בלילה - שרי, ולא מחייב עד היום.'

כנזכר לעיל, כותב הרא"ש: 'נראה לי דהני תרי שינויי סתרי אהדדי'. התירוץ הראשון של הרא"ש נראה קרוב יותר לדברי התוס' בד"ה 'משום כסות לילה'. אם כן, משמעותו היא שהמצוה נחשבת תלויה בזמן, כיוון שיעודו של הבגד לזמן מסוים הוא שגורם לחייבו בציצית.⁴² לעומת זאת, התירוץ השני נראה קרוב יותר לסברת רש"י והרמב"ם ולהבנה הפשוטה של מצוה שהזמן גרמא, שחיוב המצוה מתחדש רק ביום בכל בגד שהאדם לובש, אלא שבשונה משיטת רש"י והרמב"ם, לדעת הרא"ש חיוב זה נמשך גם אל תוך הלילה.

בקידושין לד ע"א מביאים תוס' (ד"ה 'ותפילין וציצית') את דברי הירושלמי שם (פ"א ה"ז). לכאורה, דבריו מפורשים כר"ת: 'כסות יום שלבשה בלילה חייבת בציצית'.⁴³ תוס' אינם מתייחסים לשאלה אם משפט זה נאמר ע"י ר"ש או ע"י חכמים, ומבינים שגם ר"ש מודה לדין זה.⁴⁴ ר"י מסביר מדוע בכל זאת נחשבת המצוה תלויה בזמן:

'כיון שחיובו תלי במה שהזמן גרם לבישתה ביום, יש לה ליחשב זמן גרמא, שזמן לבישתה גורם החיוב.'

יתכן שדברי ר"י מבארים לנו יותר את דברי ר"ת אצלנו. לא יעוד עקרוני של הבגד מחייב אותו בציצית, אלא הלבשה שלו בפועל ביום גורמת לחייבו.⁴⁵ כיוון שהבגד חייב בציצית מחמת לבישתו ביום, נמשך חיוב גם על לבישה בלילה.

ד. חיוב סדינים בציצית

לשיטת ר"ת והרא"ש פשוט שסדינים המיועדים לשינה בלילה, אע"פ שיש להם ארבע כנפות, אינם חייבים בציצית אף כאשר מתכסה בהם ביום. וכן כתב הרא"ש בסוף סדר 'עשיית ציצית' המובא בסוף הלכות ציצית שבהלכות קטנות.⁴⁶ לדעת הר"ן מצות עשה שהזמן גרמא צריכה להיות תלויה בזמן באופן ישיר. יחד עם זאת בקידושין (יד ע"ב מדפי הר"ף) הוא כותב שמוכרחים לפרש שר"ש פוטר את הכסות מצד עצמה, בגלל שפשוט לו שיש לפטור סדינים. לכן הוא שואל:

⁴² וא"כ תירוץ זה מתאים לדברי ר"י בתוס' בקידושין לד, א שנביא להלן.
⁴³ אולם, אין זו לשון הירושלמי כפי שהוא לפנינו, ועי' מראה הפנים שתוס' דקדקו כן ממה שכתוב בירושלמי: 'שהרי כסות לילה פטור מן הציצית'.
⁴⁴ ראה שם בירושלמי (כא, א בדפוס וילנא), שהמשפט שעליו מתבססים תוספות הוא מדברי רבי שמעון לחכמים: 'אי אתם מודים לי שהיא מצות עשה שהזמן גרמא? שהרי כסות לילה פטורה מן הציצית'. מהירושלמי שלפנינו נראה שאין מחלוקת בין ר"ש לחכמים בעצם הדין של פטור כסות לילה, אלא שחכמים סוברים שאין בכך כדי להגדירה כמצוה התלויה בזמן, משום שכסות המיוחדת ליום וללילה חייבת אף היא. וראה להלן בהערה, שהזכרנו כי תוס' במנחות ראו בדברי הירושלמי קושי מסויים על שיטת ר"ת. עי"ש שניסינו לברר במה בדיוק הקושי.
⁴⁵ בתוספות משמע שסברת ר"י נאמרה בין למ"ד ציצית חובת גברא ובין למ"ד שהיא חובת חפצא, ולכאורה, היא חזקה יותר למ"ד ציצית חובת גברא, שאז יותר מובן שחיוב המצווה הוא מחמת הלבשה בפועל, ולא הייעוד של הבגד.
⁴⁶ יש לעיין בדין שמיכה אשר משמשת בפועל למנוחה ביום בלבד. לכאורה נחשבת כסות יום.

'היכי הויא ציצית מצות עשה שהזמן גרמא? דהא כסות שהוא מיוחד ללילה, אפילו לבשו ביום - פטור, שאם לא תאמר כן חייב הסדין בציצית שהרי אדם מתכסה בהן ביום. ומינה דכסות המיוחד ליום חייב אפילו בלילה. ונמצא שהכסות שחייב בציצית לעולם מתחייב בו, ואפילו בלילה ואין הזמן גורם מצוה זו כלל.'

תשובת הר"ן היא:

'יש לומר דאע"ג דכסות לילה ביום נמי פטור אפ"ה כסות יום בלילה פטור, דלעולם לא מחייב עד דאיכא תרתי - כסות המיוחד לראיה ובזמן ראיה.'

הר"ן מחדש שגם לאחר התנאי הראשון לחיוב ציצית שהוא כסות המיועדת ליום, נדרש תנאי נוסף לחיוב, כמו בכל מצות עשה שהזמן גרמא, שהוא זמן חיוב מוגבל. במקרה זה - זמן ראיה, ביום.

בשיטת הר"ן ישנו הגיון מעשי מסוים. גם אם ההסבר הבסיסי למצוה שהזמן גרמא הוא שחיובה מוגבל רק לזמן מסוים, מסתבר שהתורה לא הטילה חיוב זה אלא על בגד שמיועד ללבישה בזמן החיוב, ולא על לבישה מקרית של בגד שאינו מיועד ללבישה בזמן ראיה. לפי"ז צ"ל שכאשר הר"ן מסיים 'דקרא ד'וראיתם אותו הכי משמע' כוונתו היא שהבגד עליו מדברת התורה הוא בגד שמיועד לקיים בו 'וראיתם אותו'.

הגר"א בביאורו לשו"ע ס"י יח ד"ה 'ולהרא"ש', דוחה את שיטת הר"ן על פי הירושלמי בקידושין שהובא בתוס'.⁴⁷ מדברי הירושלמי משמע שחכמים אינם חולקים על ר"ש בשאלה מתי חייב הבגד בציצית, אלא רק בשאלה אם גדר מצות ציצית הכוללים פטור של כסות לילה מגדירים אותה כמצות עשה שהזמן גרמא. חכמים טוענים שכיון שכסות המיוחדת ליום וללילה חייבת בציצית אין זה נחשב מצוה שהזמן גרמא. הגר"א טוען שאם כדברי הר"ן שגם לר"ש בסופו של דבר קיים פטור בכל כסות בלילה - אין שום ערך בטענת חכמים.

אמנם, יש להעיר שכנראה לא כל הראשונים מחוייבים לדברי הירושלמי, שהרי משמעותם היא בפירוש שלא כדברי הרמב"ם, שלדבריו גם כסות לילה, כשלושה ביום חייבת בציצית, וכדלהלן בסוגיית סדינים.

פטור סדינים מציצית לשיטת הרמב"ם

בפ"ג ה"ז-ח הרמב"ם כותב בפירוש שזמן ציצית הוא ביום בלבד, ואינו מתייחס כלל לשאלה אם מדובר בכסות המיוחדת ליום, או גם בכסות המיוחדת ללילה. בהתאם לכך פירש הטור בסי' יח שלדעת הרמב"ם כל מה שלובש ביום חייב בציצית אפילו אם מיוחד ללילה. מדברי הבי"ם שם נראה שמסכים עם הבנת הטור בדברי הרמב"ם, וכן כתב בפירוש בשו"ע.

⁴⁷ יש לציין כי תוס' במנחות מ ע"ב בד"ה 'משום כסות לילה' הביאו את דברי הירושלמי (בלשון שהוא לפנינו בדפוס) לאחר הבאת דברי ר"ת, כמקור שאינו מתאים לשיטת ר"ת. החזו"א או"ח ס"י ג אות לו מסביר שתוס' הסתפקו במשמעות דברי הירושלמי ביחס לר"ש - אם הוא חולק על חכמים ופוטר כסות המיוחדת ליום בלילה. לולא דבריו הייתי מסביר שהספק שמעורר הירושלמי הוא ביחס לכל הראיות שהביאו בתוס' לכך שהלכה כרבי שמעון, כיוון שמדברי הירושלמי יש ללמוד שגם חכמים למעשה סוברים שכסות לילה פטורה מן הציצית, אלא שנחלקו עם ר"ש אם זה הופך את המצוה למצוה שהזמן גרמא.

למרות כל האמור, בשאלת חיוב ציצית בסדינים שאדם ישן בהם בבוקר, לאחר שהביא בב"י את דברי ההג"מ שכתב שלפי דברי הרמב"ם יש לחייב הסדינים ביום, כתב הב"י:

'ומנהג פשוט שלא להטיל ציצית לסדין בין הם של פשתן בין הם של צמר ולא פקפק אדם בדבר'.

וכ"כ בשו"ע בה"ב:

'סדינים, אע"פ שאדם ישן בהם בבוקר - אין מטילין בהם ציצית'.

המג"א תמה על דברי השו"ע: 'וטעמא לא ידענא למה יפטר של צמר, ובספר יראים כתוב גם כן שחייבים'. מסקנת המג"א היא שבסדין של צמר יעשה קרן אחת עגולה לפטור מציצית אליבא דכו"ע.⁴⁸

גם הגר"א כתב שלשיטת הרמב"ם יש לחייב סדין בציצית. ובהג"מ כתב כן גם בשם ר"י ורבנו אליהו מפרי"ש.

יש לשאול: האם הסברו של הר"ן לפטור סדינים יכול להתקבל בשיטת הרמב"ם? הרמב"ם הביא את דין 'וראיתם אותו' בפרק שלישי בהלכה ז, כהסבר לפטור כסות פשתן ממצוות התכלת. הרמב"ם כתב במפורש שאין מצוות ציצית בלילה גם בכסות יום, אך נמנע מלהשתמש בביטוי 'כסות יום' או 'כסות לילה'. לאור זאת, יתכן שניתן להסביר גם את שיטת הרמב"ם עפ"י הר"ן, שאין חיוב ציצית אלא בכסות יום, כאשר לובשו ביום, ולא הזכיר זאת, משום שהוא דבר פשוט, שביום אדם לובש כסות המיוחד ליום, ולא כסות לילה.

שיטת החזו"א - פטור בגד שאינו מיוחד לתשיש חייב

החזו"א באו"ח סי' ג אות לו מעלה סברא מהותית לפטור כסות לילה מציצית גם לדעת הרמב"ם:

'למש"כ לעיל אפשר דמודה הר"מ דכסות לילה פטורה ביום, ולא מקרא. אלא כיון דפטרה תורה לילה ממילא כסות המיוחדת ללילה הו"א כמיוחדת לתשיש כלי, וכן דעת הר"ן כמש"כ לעיל'.

מצד אחד כותב החזו"א 'לא מקרא', ואילו מצד שני הוא תולה עצמו בדעת הר"ן, שלכאורה דרש את 'וראיתם אותו'.

נראה שנקודת המוצא של החזו"א היא קושי בהבנת שיטת הר"ן, שמבקש להגדיר שתי מגבלות בחיוב ציצית שמקורן באותו מיעוט של כסות לילה. לכן טוען החזו"א שלשיטת הר"ן המיעוט הוא באמת מיעוט של הזמן בלבד, אלא שמזה נובעת גם הגדרה שלילית של הבגד המיועד לזמן הפטור מציצית.

עיקרון זה של הגדרת הכסות על בסיס לבישה פטורה מבקש החזו"א לבסס על דין כסות הראש הנזכר בפירוש בב"י בסי' י. שם כתב הב"י שכסות המיועדת לכיסוי הראש פטורה מן הציצית, אף כאשר האדם עוטר בה את כל גופו ביום. הטעם הוא שכסות זו אינה נחשבת כסות לענין ציצית, שנאמר בה 'אשר תכסה בה'.

⁴⁸ המג"א מקל בסדין פשתן, בצירוף הפוטרים לגמרי, ובשאר מינים בצירוף המחייבים רק מדרבנן.

באמצעות עיקרון זה מסביר החזו"א גם את הצורך בתנאי של יציאת הגדול דרך עראי בטלית, בסוגיא של שיעור הבגד החייב בציצית. כסות המיועדת רק לכסות קטן אינה נחשבת כסות לענין ציצית, כיוון שאינה כסות של בר חיובא. מסביר החזו"א שלכן אין מחייבים בציצית אלא בגד שנחשב מיוחד ללבישת הגדול לפחות באופן עראי.

אמנם, החזו"א הקשה על עצמו מתוך ההשוואה בין חיוב כסות קטן לפטור סדינים:

'קשה כיון דבגד העומד לתשמיש כלים אם הוא מיוחד ללבישת עראי סגי בזה לחייבו בציצית, למה גריעא כסות לילה שישן בה ביום מיחדה ללבישת עראי ביום? ...

וע"כ צריך לומר כיון דשנתו נמשכת מלילה ולזה ממשיך להתכסות בה, זה עראי שפל וגרע מיחדה ללובשה עראי ביום.'

החזו"א מסביר שנדרש יחוד ללבישת עראי של של הבגד באופן של חיוב. יחוד זה חייב להיות יחוד מודע ועצמי ללבישה של חיוב, ולא הימשכות של לבישה פטורה לתוך זמן החיוב.

לכאורה, יוצא לפי דבריו שאם אדם הולך לישון ביום ומתכסה בשמיכה יש לחייבו בציצית. ולפחות במי שרגיל לישון שנת יום, ישנו יחוד ללבישת עראי לכל הפחות. וצ"ע.

בכל אופן, יש להסתפק אם נכון לפרש את הרמב"ם עפ"י סברת החזו"א, בניגוד לדבריהם המפורשים של הטור וההג"מ בשיטת הרמב"ם.

אף בהשוואה שעושה החזו"א בין כסות הראש וכסות לילה לכסות קטן יש מקום לעיין. שכן כסות הראש יש לה יחוד שלילי לענין ציצית ללבישה שהתמעטה מחיוב, ולכן היא מוגדרת ככסות פטורה, ואינה חייבת בציצית אף בשימוש באופן של חיוב. גם לכסות לילה לשיטת הרא"ש ישנו יחוד שלילי לענין ציצית, כיון שהיא התמעטה בפירוש במקרא. אולם, לשיטת הרמב"ם שהמקרא לא מיעט אלא את זמן החיוב, אין סיבה לומר שהגדרת הכסות עצמה נפגעת באופן שלא תתחייב אפילו בלבישה בזמן חיוב.

גם לענין שיעור בגד החייב בציצית, יש לומר שלבישת הקטן לבדה היא הנותנת לבגד שם כסות. שאם לא כן, מדוע שיערו בכלל בקטן? אמנם, נדרשת לבישת הגדול, שניתן יהיה לקרוא עליה שם לבישה, על מנת שהכסות תחשב כסות של בר חיובא כאשר הוא לובש אותה.

חילוק זה הוא הכרחי לכאורה בשיטת הרא"ש, שכן אם צודק החזו"א שיחוד ללבישת עראי חייבת מחייב בציצית, צריך היה גם הרא"ש לחייב סדינים בציצית במקומות שישנים בהם בצהרים. מטעם זה יש לומר שאינו דומה דין הסדין שיש לו יחוד שלילי לדעת הרא"ש, לדין כסות קטן, שאינה כסות פטורה, אלא שצריך להשלים לה את אחד מתנאי החיוב.

שיטת המרדכי - פטור מציצית בהעלאה

הרמ"א בד"מ וגם הגר"א בביאורו, ציינו שבמרדכי בהלכות קטנות לפרק התכלת (רמז תתקמא) כתב טעם אחר לפטור סדינים שאדם ישן בהם מציצית:

'ועוד מצאתי בסיפרי: 'כסותך' - פרט לסדין. ושאלתי לרבי, ואמר לי דאסמכתא היא. ונ"ל שאין חייבין בציצית כלל אלא אותם שהם דרך לבישה, ואשר תכסה בה' משמע נמי דרך מלבוש', ואפי' דרך העלאה שחייב בכלאים הדעת נוטה לפטור, דלא איתקש אלא ללבישה. וכרים וכסתות נמי משמע בספרי דממעט מאשר תכסה בה. ולא הודה לי רבי'.

המרדכי כותב בעצמו שרבו, המהר"ם, לא הודה לו.⁴⁹ יש להסתפק אם המהר"ם סובר לחייב גם הצעה, או שאינו חולק אלא לגבי העלאה. לכאורה, נראה שהתוס' במנחות מ' ע"ב - מא ע"א בד"ה 'תכלת', גם הם לא קבלו, לפחות בתירוצם השני, את הסברא שמעלה המרדכי, שכן כתבו שאמנם בבגדי כהונה אין היתר כלאים אלא בלבישתם, שרק בה יכולה להתקיים מצותם, ולא בהצעתם תחת הכהנים, אבל גבי ציצית אין לחלק בין הצעה ללבישה'. כן כתבו גם התוס' בחולין קי ע"ב. דין העלאה עוד ידון בהמשך הסוגיות, ונראה שאף את הראייה נגד המרדכי משיטת התוס' אפשר לדחות - ראה הערה.⁵⁰

ה. הלן בטליתו

בחשבון פשוט נראה שלשיטת הרמב"ם גם הלן בטליתו בלילה יצטרך לחזור ולברך עליה בבוקר, כיון שבפועל היה הפסק ברצף של המצוה מחמת זמן הפטור של הלילה. לעומת זאת, לשיטת הרא"ש המצוה ממשיכה להתקיים בכסות היום גם במשך הלילה, ולכן אם לא הסיר את הטלית אין סיבה שיחזור ויברך על הציצית.

בגמרא בדף מג ע"א מסופר שרב יהודה היה מטיל ציציות גם בכסות של אשתו. הגמרא לומדת מכך שרב יהודה סבר שהלכה היא כחכמים שסוברים שציצית אינה מצוה שהזמן גרמא ולא כרבי שמעון. עוד מסופר שרב יהודה היה מברך על הציצית כל בוקר 'להתעטף בציצית'. הגמרא תמהה מדוע מברך דווקא בכל בוקר על הציצית, אם אינו סובר שהמצוה תלויה בזמן של היום. מסקנת הגמרא היא שרב יהודה היה מחליף מכסות לילה לכסות יום רק בבוקר, ולכן היה מברך רק אז על הלבישה החדשה של הציצית.

רש"י מסביר שלרב יהודה היו שתי טליתות של ארבע כנפות, אחת ללילה ואחת ליום, ושתייהן היו מצויצות. הרא"ש בסי' כ מתקשה לפי פירוש זה: מדוע לא היה רב יהודה מברך גם בערב כאשר היה מחליף מכסות יום לכסות לילה? לכן הוא נאלץ לומר שרב יהודה לא היה פושט את כסות הלילה, אלא רק מתעטף בכסות היום מעליה.

⁴⁹ אמנם, בב"י בסי' י אות יא, כאשר בא ליישב את המנהג שלא להטיל ציציות בסודרים כותב 'ואע"ג דלא הודה לו רבו, נקטינן כמאן דפטר משום דמסתבר טעמיה'.

⁵⁰ ערוך השלחן דחה טענת המג"א, וכתב שיש לחלק בין בגד שמיועד ללבישה, שיש לחייבו גם בהצעה, לסדין שאינו אלא להצעה ולכן פטור מציצית. לעני"ד לשיטת תוס' הנ"ל במנחות נראה יותר לומר שקיים היתר כלאים בהצעה של בגד החייב בציצית, אע"פ שאין חיוב במצות ציצית ממש בשעת ההצעה, וכן נראה גם מדברי התוס' בחולין. כוונתם בביטוי 'אין לחלק בין הצעה ללבישה' היא שכיון שהציצית היא בגד שמיועד להנאת האדם, לא מסתבר שהיתר הכלאים משום המצוה יגביל אותי באפשרויות ההנאה מן הבגד. לעומת זאת, בגדי כהונה אינם מיועדים אלא ללבישה לצורך העבודה, ולכן היתר הכלאיים בהם מוגבל שלא בזמן העבודה.

הטור בס"ס ח כתב: 'והישן בטליתו בלילה - אין צריך לברך עליו בבוקר'. דבריו אלה נראים מתאימים לעולה מן הגמרא לשיטת הרא"ש, הסובר שכסות היום חייבת בציצית גם בלילה.

אולם, הב"י מביא תשובה של הרא"ש עצמו בכלל ב סי' יג שכתב אחרת: 'ושאלת: הלן בטליתו בלילה, כשעומד בבוקר, אם הוא חייב לסלקו מעליו ולהחזירו לברך עליו, או די לו למשמש בו ולברך? ל, שאין צריך לסלקו מעליו;

וכן מוכח במנחות פ' התכלת (מג, א), דגרסי' התם: רב יהודה רמא תכלת לפרזומא דאינשי ביתיה, ומברך בכל צפרא להתעטף בציצית. ופריך: מדרמא, שמע מינה מצות עשה שלא הזמן גרמא הוא, אמאי מברך? פירוש: כיון דלילה זמן ציצית הוא, אמאי היה מברך בבוקר, כיון שלא עבר עליו זמן פטור?

ומשני: כר'; דתניא: תפילין, כל זמן שמניחם, מברך עליהם, דברי רבי. פירוש: בלילה היה פושטן, ובבוקר, כשהיה חוזר ולובשו, היה מברך; ופריך: אי הכי, כל שעתא נמי?

פירוש: כשהיה פושט ביום וחוזר ולובש, היה צריך לברך? ומשני: רב יהודה איניש צנוע הוה, ולא הוה שדי ליה לגלימא כולי יומא. ומשמע, דמעיקרא היה סבור שלא היה פושטו בלילה, ולכך הקשה: כיון דסבר דלילה זמן ציצית, אמאי היה מברך? דאם היה פושטו בלילה, מאי קשה ליה אם מברך בבוקר כשחוזר ולובשו? אלמא, לדידן, דקיי"ל: לילה לאו זמן ציצית הוא, יש לברך בבוקר אף אם לא יפשוט טליתו. ולכאורה טוב למשמש בציצית בשעת ברכה. ושולם אשר בן הר' יחיאל ז"ל.

הרא"ש מדייק מן הגמרא, שרק על רב יהודה שסובר שגם הלילה הוא זמן ציצית ישנה קושיא מדוע מברך בבוקר, כאשר לא פשט את טליתו. משמע מכך שלסוברים שלילה אינו זמן ציצית - פשוט שיש לברך בבוקר על הציצית בכל מקרה. הב"י מבאר שלמרות שהכסות עצמה אינה נפטרת מן הציצית בלילה לשיטת הרא"ש, כיון שסוף סוף עבר עליו זמן של פטור ממצות ציצית, שהרי הלילה פוטר את כסות הלילה מציצית, יש הפסק בזמן המצוה וצריך לחזור ולברך.

בשו"ע פסק כדברי תשובת הרא"ש הנ"ל בסי' ח ה"ט"ז. הרמ"א לא העיר על פסק זה.

הט"ז בסקט"ו תמה על דברי השו"ע, וכותב שאם היתה חובה ביום ללבוש בגד החייב בציצית, אז היה מקום לסברת הב"י, שהלילה שהוא זמן פטור מהוה הפסק בחיוב המצוה על האדם. אבל כיון שחובת המצוה אינה תלויה אלא בלבישת הבגד, שיכולה להיות לשיטת הרא"ש גם בלילה כמו ביום, לא היה למעשה שום הפסק בקיום המצוה שמצריך ברכה חדשה.

הט"ז טוען שכנראה דברי הרא"ש בתשובה נאמרו בזמן מוקדם יותר, שבו סבר כרמב"ם, והטור ידע שיש ללכת אחר דבריו בפסקים שהם מאוחרים. הט"ז אף

מקשה על הבנת הרא"ש בגמרא ומציע הסבר אחר בסברות הגמרא במעשה דרב יהודה. ויש לעיין בדבריו.

גם הב"ח דחה את דברי הרא"ש בתשובה, בטענה שמדבריו בפסקים מוכח שפירש אחרת את ההו"א של המקשן. שלא סבר שרב יהודה לא היה מוריד את הטלית לעולם, אלא שכיון שאין מצותה תלויה בזמן אין לברך עליה אלא בפעם הראשונה שלובשה.

בגלל דברי הט"ז והב"ח, כתב המשנ"ב בס"ק מ"ב שלמעשה אין לברך על הציצית בבוקר אם לא פשטה, ויש לכוין לפוטרה בברכה על טלית גדול. עוד כתב במשנ"ב שאין לחייב עצמו בברכה על הציצית בכך שיפשוט אותה בבוקר לזמן מסויים ויחזור וילבשנה ויברך, כיון שזו למעשה ברכה שאינה צריכה.⁵¹

⁵¹ ויש להעיר שבכמה מקומות בהלכות ברכות כתב המשנ"ב שאין זו ברכה שאינה צריכה כאשר יוצר חיוב ברכה במקום של ספק. ויתכן שיש לומר שאמנם אין זו ברכה שאינה צריכה אם בגלל הספק ההלכתי, יוצר באופן התנהלותו סיבה נוספת לחיוב ברכה, כגון כאשר משנה סדר אכילתו, ומתוך כך את סדר ברכות הנהנין, אבל כאשר יוצר הפסק מלאכותי בקיום אותה מצוה על מנת להתחייב בברכה - זו נחשבת ברכה שאינה צריכה.